

Puhujan on pudotettava kahleensa. Jäykkyys voi katkaista luonnollisen esiintymisen missä kohdassa tahansa: hengittäminen on ahdistunutta, äänenkäyttö kireää, vartalo jännittynyt, liikkeet halvaantuneita

Eräs retorinen hetesi puhujien. He suudella. Aktiivit kaksella sellais

.....►
kiltta
Se ei
sä, os
Paa
mise
ni pa
ja hu
Mu
asiat
tasi i
Tä
si hu
Lipp
vie Suomen kansan tyydyttämään
ja hunajaa.

Toinen puhuja, josta huonon aktionsa tähden tuli suoranainen naurun kohde, oli Hiihtoliiton puheenjohtaja Paavo M. Petäjä. Hän

erinomaisen puheen lähtöön. Aina kun y silmin nähti vapautuneita ajoitukset. Eikä koskaan tule a voitoiksi.

rajoissa, kauraisen ääntä. hänen äänen-
evasta esiintymisnä hän on kiinnitys mahdollinen,

n, hän käänsi elussa hän verkankea kieli." saanut anteekhuomaamatta johtajaan. Hän ta tulvii maitoa

joutui parrasvaloihin Lahden kisojen doping-skandaalin aikaan keväällä 2001. Tilanne oli mitä kiusallisin. Skandaali paisui. Kerta toisensa jälkeen Petäjä oli tiedotustilaisuudessa selittämässä, ketä hiihtäjää nyt epäillään kielletyistä aineista.

"Korostan sanaa epäily..." Petäjä oli hidas ja hermostunut, hän äänsi englantia kankeasti. Silti draamaa seuraavan yleisön asenne häntä kohtaan oli enimmäkseen sympaattinen. Olihan hänen käytöksensä ainakin aitoa ja teeskentelemätöntä. Petäjä osasi itsekin jo laskea leikkiä esiintymisistään *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteessä* 10/2004: "Oli hemmetinmoinen kynnyks kävellä median eteen, ja sitten joku huusi, että 'english, please!'"

Joskus kiperissä tilanteissa selviää, kun on vain oma itsensä.

Miten puhetaitoa voi oppia?

Miten hyväksi puhujaksi tullaan? Miten puhetaitoa voi oppia? Entä onko puhetaito helppo vai vaikea taito?

Ciceron teoksessa *De Oratore* hyvä puhuja kuvataan näin: "Hänelä on oltava loogikon äly, filosofin ajatukset, runoilijan kieli, juristin muisti, laulajan ääni, ja hänen tulee olla ulkonäöltään lähellä suosituinta näyttelijää."

Ei olekaan ihme, että Crassus, joka dialogissa on äänessä, jatkaa: "Niinpä täydellinen puhuja on suurin harvinaisuus, jonka ihmisluvasta voi löytää."

Puhetaito tuntuu karkaavan kauas ulottuviltamme. Niin ei kuitenkaan tarvitse ajatella. Jo antiikin teoreetikot huomasivat, miten suuri

osa puhetaidosta on peräisin *intuitiosta*, luontaisista vaistoistamme. Se on puheen oppimisen yksi paradoksi: tämä taidoista vaikein onkin kätketty meidän intuitioomme.

Hyvä puhuja ei koskaan unohda, mikä aarrearkku hänellä on intuitiossaan. Hän kuuntelee aina herkällä korvalla ensimmäistä ajatusta. Se johtaa usein hämmästyttävän lähelle lopullista valintaa, lopullisia sanamuotoja, parhaiten toimivaa ratkaisua.

Jokainen meistä osaa soittaa puhelun. Tartumme luuriin, näppäilemme numeron, ja kun toinen vastaa, aloitamme luontevasti:

– Hei Anne, Martin täällä! Mitä sinulle kuuluu?

Tarkistamme näin, että kaikki on kunnossa, ennen kuin menemme varsinaiseen asiaan:

– Kuule, sitä minä ajattelin soittaa, että...

Sanomme asianne, sitten ehkä juttelemme vielä niitä näitä. Lopuksi muistutamme:

– Niin, hyvää jatkoa sinulle, ja lähetä tosiaan se paperi minulle niin...

Kaiken aikaa toimitamme asioita puhumalla. Juttelemme työpäikan kahvihuoneessa, puhumme perheenjäsenten kanssa, tapaamme tuttuja ja sukulaisia juhlissa. Osaamme olla viihdyttäviä, tarvittaessa puhumme asiaa, ja ilmaisemme vapaasti myös tunteita. Ei tällainen seurustelu tuota meille yleensä suuria vaikeuksia: emme edes kiinnitä huomiota siihen, mitä teemme.

Periaatteessa julkisen puhumisen pitäisi olla yhtä helppoa.

Muttä tiedämme, että niin ei ole. Kun astumme yleisön eteen, kaikki muuttuu. Jäykistymme, hermostumme, emmekä enää tiedä, mitä pitäisi sanoa.

Mistä se johtuu? Yksi syy on *jännittäminen*, tuo monen puhujan ongelma. Crassus, joka yllä piirsi tavoittamattoman ihanteen, tunnustaa: "Olen kokenut itsekkin sen, että puheen alkaessa olen aivan kalpea, mieleni ja kaikki jäseneni vapisevat. Kerran nuorena, kun minun piti aloittaa puhe oikeudessa, jännitys nauhlitsi minut täysin, ja

voin vain olla kiitollinen Quintus Maximukselle: huomattuaan, että olin pelosta aivan lamautunut, hän pelasti minut siirtämällä istunnon tuonnetmas."

Moni haluaisi neuvoja, joita noudattamalla jännityksestä voi vapautua. Sellaisia onkin esitetty. On sanottu, että puhujan tulee ajatella vain yhtä kuulijaa, mieluiten penkissä istuvaa hyväntahtoista ystävää, eikä yleisöä suurena joukkona. Yleisö on tavallisesti paljon armeliaampi puhujaa kohtaan kuin hän itse kuvittelee. Toinen neuvo on, että valmistautuu huolella. Mitä paremmin on valmistautunut, sitä itsevarmemmin voi esiintyä.

Antiikin aikana jännityksen pulmaa ei kuitenkaan ratkaistu tällä tavoin. Antiikin ohje oli: jännitä! Crassuksen mukaan jännittäminen kuuluu hyvän puhujan ominaisuuksiin: "Minä olen sitä mieltä, että jopa parhaat puhujat, ne jotka puhuvat mitä taidokkaimmin ja vaivattomimmin, liikkuvat julkeuden rajamailla, jos heiltä puuttuu arkuus lähteä puhumaan ja hämmennys siitä, miten puhe pitäisi aloittaa. Parhaat puhujat vapisevat tajutessaan tehtävänsä vaikeuden, tulosten epävarmuuden, kuulijakunnan odotukset. Toisaalta se, joka ei mitenkään kykene tuottamaan tilanteen ja kuulijoiden arvon mukaista puhetta, mutta puhuu kuitenkin, on julkea ja häpeämätön. Niin on siinäkin tapauksessa, että puhumisen vaikeus ahdistaa. Sillä ei kukaan välttä julkeutta sillä, että häpeää sopimatonta tekoa, vaan sillä, että jättää sen tekemättä."

Jännittäminen ei siis ole paha asia, se on paljon parempi kuin yli-mielinen itsevarmuus.

... ► **IHMISIÄ ON TAPANA** lohduttaa sillä, että monet suurmiehet ja -naiset ovat kärsineet jännityksestä. Yksi heistä oli Mahatma Gandhi. Hän kärsi sairaalloisesta ujoudesta. Joskus hän joutui jättämään puheen kesken ja antamaan tekstin ystävälle, joka luki sen loppuun. Gandhi kuitenkin voitti ujoutensa, ja hänestä tuli suosittu puhuja. Jotakin hän oli kuitenkin oppinut:

"Epäröintiäni puhua, jota joskus pidin ärsyttävänä, on nyt iloni. Sen suurin saavutus on se, että se on opettanut minut olemaan sääste-
liäs sanojen kanssa. Olen muodostanut tavan pitää ajatuksiani ku-
rissa. Ja voin nyt olla melko varma, ettei ajattelematon sana karkaa
huuiltani tai kynästäni. Taipumus liioitteluun, totuuden salailuun
tai muunteluun, älyllisesti tai älyttömästi, on ihmisen luonnollinen
heikkous, ja hiljaisuus on tarpeellista sen voittamiseksi. Harvojen
sanojen mies on tuskin koskaan ajattelematon puheessaan; hän
valitsee varovasti jokaisen sanansa. Tiedämme monien ihmisten
olevan kärsimättömiä puhumaan. Yhtäkään kokousten puheen-
johtajaa ei jätetä pommittamatta lappusilla, joissa pyydetään pu-
heenvuoroa. Ja milloin puheenvuoro on annettu, puhuja yleensä
ylittää annetun puheajan, pyytää lisää aikaa ja jatkaa puhumista
ilman lupaa. Kaiken tämän ei voi sanoa hyödyttävän maailmaa. Se
on suurta ajanhukkaa. Ujouteni on ollut kilpeni ja suojani."

Antonius, toinen keskustelija Ciceron dialogissa, esittää yllättävän
väitteen: kyvykkäimmät puhujat jännittävät eniten. Mistä se johtuu?

Antonius löytää kaksi selitystä: "Kokemus ja ihmisluonto ovat
opettaneet heille, että edes parhaat puhujat eivät aina onnistu var-
mistamaan, että puheen tulos olisi heidän päämääränsä mukainen.
Joka kerta puhuessaan he aivan aiheellisesti pelkäävät, että juuri nyt
tapahtuu pahin mahdollinen."

Hetkinen, mitä edellisillä riveillä oikein sanottiin? Siinä itse asias-
sa annettiin erinomainen kuvaus jännityksestä: se on pelkoa, pelon
alalaji. Eikä mitä tahansa pelkoa: se on pelkofunktio, joka laskee yh-
teen sosiaaliseen tilanteeseen sisältyvät uhat.

Jännittämisen tarkoitus on selvä: se terästäää suoritusta. Mitä
enemmän on kuulijoita ja mitä tärkeämpiä he ovat puhujalle, sitä
valtavammat ovat epäonnistumisen tuottamat vahingot. Sitä enem-
män on syytä pelkoon. Jännitys on siis *mielekäs* tila.

Antonius löytää toisenkin syyn sille, että parhaat puhujat jännittä-

vät: puhujat tuomitaan virheistään ankarammin kuin muiden taito-
jen harjoittajat. "Jos muissa taidoissa joku joskus alittaa itsensä, sen
arvellaan johtuvan siitä, että häntä ei juuri silloin huvittanut pan-
na parastaan, tai siitä, että hän ei ollut aivan parhaassa kunnossa.
'Roscius', näin sanotaan, 'näytteli tänään vähän laiskasti', tai: 'hän
ei ollut oikein vireessä'. Mutta jos puhuja saadaan kiinni puutteista,
ne tulkitaan typeryydeksi. Eikä typeryys ole koskaan anteeksiannet-
tavaa. Sillä ei typeryyden ajatella ikinä johtuvan siitä, että 'ei ollut
vireessä' tai että 'oli jollakin tuulella'."

Liiallinen jännitys voi silti olla vahingollista. Jätän avoimeksi kysy-
myksen, onko jännittäminen hyvä vai huono asia. Totean vain, että
Ciceron kanssa samoilla linjoilla on ainakin pianisti Aleksei Berg ve-
näläis-ranskalaisen Andrei Makinen romaanissa *Elämän musiikki*:

*Kaksi päivää ennen konserttia Aleksei meni tehtaan kulttuurita-
lolle viimeisiin harjoituksiin. "Kenraaliin" niin kuin hän oli ilmoit-
tanut vanhemmilleen aamiaisella. Hän ahkeroi iltapäivän, soitti
uudestaan koko ohjelmiston, mutta lopetti ajoissa, sillä hän muis-
ti äitinsä neuvon: liikaa harjoittelemalla menettää joskus intiimin
uutuuden väreilyn, sen hitusen ihmettä tai taikaa, jota ilman ei
ole taidetta. "Ja sama pätee pelkoon", äiti oli lisännyt. "On paha
merkki, jos sitä ei ole..."*

*Paluumatkalla Aleksei ajatteli hyväatekevää pelkoa, kiihotta-
vaa ja kannustavaa jännitystä. Sitä tunnetta ei tällä kertaa ollut
harjoituksissa ollut. "Soitin kuin höyrykylvyssä...", hän puolusteli
itseään. Päivä oli painostava, autereinen, hyvin helteinen. Päi-
vä vailla värejä, elämää. "Vailla pelkoa", Aleksei mielti hymyillen.
Hänen äitinsä oli kertonut myös jutun nuorista näyttelijättäristä,
jotka olivat kehuneet etteivät olleet koskaan kokeneet ramppi-
kuumetta ja joille Sarah Bernhardt oli luvannut lempeän ironises-
ti: "Odottakaa vähän, se tulee kyllä taitojen kasvaessa..."*

Se jännittämisestä – on muitakin syitä siihen, että julkinen puhuminen ei ole yhtä helppoa kuin on vaikkapa soittaa puhelu. Suuren yleisön edessä pidettävä puhe on monimutkainen sosiaalinen tilanne. On vaikea arvioida tarkasti sanojen vaikutus, kun edessä on joukko ihmisiä, joista monia ei edes tunne. Aina ei ole helppo edes tietää, mitä puheella kannattaa tavoitella, puhujaa voivat ohjata moniin eri suuntiin vievät pyrkimykset.

Koska intuitio ei yksin riitä, puhuja tarvitsee myös tietoisien mielensä apua. Miten puhumisen taidossa voi kehittää itseään?

Yksi tie voisi olla puheen teoreettinen ymmärtäminen. Absoluuttista teoriaa on tuskin mahdollista luoda, puhetilanteessa on niin paljon asioita, joita emme voi täysin selittää. Ajatellaanpa esimerkiksi, miten lausutut sanat muuntuvat vaikutuksiksi kuulijoissa. Miten mieli ottaa vastaan kuullun ja yhdistää sen vanhaan? Miten toimii tietoisuus, entä alitajunta? Näitä kysymyksiä voimme vain pohtien lähestyä, emme tarkasti selittää.

Silti voidaan tehdä yksittäisiä teoreettisia oivalluksia, jotka osoittavat käytännössä toimivuutensa. Voidaan jopa puhua retorisisista säännöistä. Se on yksi puheen paradokseista: vaikka puhuminen on vapaata luovaa toimintaa, sitä ohjaavat omat ankarat lakinsa.

Italialainen keittotaito kuuluu Euroopan rakastetuimpiin. Tuo ruoanlaiton perinne on kuitenkin omalla tavallaan hyvin yksinkertaista. Italian-kävijä huomaa, että samat harvat raaka-aineet ovat mukana kaikkialla: tomaatti, mozzarella, basilika, parmesaani, prosciutto... Lähes kaikki ruoka tehdään oliiviöljyyn. Italialaisen keittotaidon nerous syntyy siitä, että vuosituhantisen perinteen viisaudella yhdistetään käytettävissä olevat aineet parhaalla tavalla. Ovat olemassa tietyt raaka-aineet, jotka ja joiden ominaisuudet on tunnettava. Ovat olemassa menetelmät ja keinot noiden raaka-aineiden käsittelemiseksi. Ne ovat suurin piirtein muuttumattomat toiminnan ehdot. Silti lopputulos on luova ja elävä. Ruokaperinteessä on valtavasti vivahde-eroja Italian eri osien välillä.

Säännöt on syytä tuntea. Nerous ei ole rajojen rikkomista vaan toimimista ahtaissa rajoissa. Nuo rajat asettaa elämä itse; ne ovat toiminnan välttämättömiä ehtoja.

Keinot ja säännöt on syytä tuntea, mutta niitä ei enää puhuessa tule ajatella. Erään määritelmän mukaan sivistystä on se mikä jää jäljelle, kun on unohtanut kaiken oppimansa. Sama pätee puhetaitoon. Kun teoreettinen oppi on hyvin sisäistynyt, tullaan taas lähtöpisteeseen, siihen ihannetilaan, jossa hyvä ja oikea toiminta virtaa kuin luonnostaan, opittu aines on sulautunut intuition osaksi.

Ensimmäinen tie intuition terästämiseksi on siis *teoria*, puheen olemuksen ymmärtäminen, keinojen ja sääntöjen tietoinen opettelu.

Kreikan kielen sana *teoria* merkitsee alun perin *katsomista*. Tulomme seuraavalle puhetaidon lähteelle: voimme oppia toisten pitämistä puheista. Kun kuulemme hyvän puheen, miksi emme katsoisi, mikä siinä oli hyvää? Miksi emme loisi "teoriaa"?

Cicero kehitti puhetaitoaan kääntämällä kreikan mestaripuheita latinaksi! Voisitko sinä opetella puhetaitoa esimerkiksi kääntämällä Winston Churchillin tai Tony Blairin puheita englannista suomeksi?

Tässä kirjassa on vilisyyt esimerkkejä, jotka on otettu pidetyistä puheista. Luulen, että ne ovat jääneet lukijalle paremmin mieleen kuin teoreettiset pohdinnat.

Vielä on jäljellä yksi puhetaidon lähde: *kokemus*. Parhaiten taidot kehittyvät käytännössä, erilaisilla puheen areenoilla.

Rhetorica ad Herennium varoittaa puhujia turhasta vaatimattomuudesta – opitut taidot on pantava käytäntöön: "Ajatellaanpa että joku tulisi Olympian kisoihin osallistuakseen juoksukilpailuun, ottaisi lähtöasennon – mutta sitten jäisi lähtöruutuun ja vieläpä syyttäisi häpeämättömyydestä niitä, jotka pinkaisevat juoksuun..."

Jos pitää monta puhetta ja valmistele ne huolellisesti, ei voi olla oppimatta. Käytännössä saadut kokemukset yhdistyvät ymmärrykseen. Mitä enemmän puheita pitää, sitä enemmän ymmärtää. Mitä enemmän ymmärtää, sitä parempia puheita pitää. Kun silmät avau-

Suomessa Jari Sarasvuo on sanonut tutkineensa vuosikautia, miten ihmisen mieli toimii ja miten siihen vaikutetaan. Hän on opiskellut puheen taitoa järjestelmällisesti. Puheviestinnän lehtori Pekka Isotalus valittaa *Suomen Kuvalehdessä* (16/2005), että Suomessa puhekoulutuksesta ei yleensä saa kertoa: "Monet poliitikot ovat sanoneet haastatteluissa, etteivät ole saaneet mitään koulutusta, vaikka tiedän muista lähteistä asian olevan aivan varmasti toisin. Taustalla lienee pelko, että tieto rikkoisi aitouden vaikutelman."

Antiikin aikana ajateltiin toisin: häpeä oli pikemminkin, jos ei ollut saanut retoriikan peruskoulutusta.

tuvat retoriikalle, itseään voi kehittää koko elämän halki.

Ihannetila on, että puhuja rakastaa puhumista. Ei ole niin, että voidaksemme pitää puhumisesta meidän on osattava puhua. Osataksemme puhua meidän on pidettävä puhumisesta.

Puhujan tulisi hallita puhekalentersa. On parempi pitää kymmenen hyvää puhetta vuodessa kuin sata huonoa. Idealismia, ajattelee moni: joudummehan pitämään monet puheet viran velvoittamana. Mutta onko hyväksyttävää, että puhuja räksyttää toisen lieassa kuin pahainen koira, voimatta itse lainkaan vaikuttaa siihen, mihin tilanteisiin joutuu?

Onko puhuminen helppo taito vai vaikea taito? Kysyimme tätä luvun alussa. Vastaus on: se on helppo ja se on vaikea.

Helppo se on sen sukulaisuuden vuoksi, joka sillä on luonnollisen puhelahjamme kanssa. Puheenpidon pitäisi olla yhtä helppoa kuin on soittaa puhelu.

Helppo se on myös siksi, että käytössä on selviä ohjeita ja toimintamalleja. Jotkut retoriset keinot todella ovat hyvin yksinkertaisia. Pienellä kikalla saa aikaan suuren vaikutuksen.

Vaikean taidon puhetaidosta tekee se, että se vaatii niin monen asian hallintaa.

Cicero kirjoittaa:

"Ensiksikin, on tiedettävä paljon ja monilta aloilta, muuten puhetaito on vain naurettavaa ja tyhjää sanojen pyörittelyä. On oltava tyyliä, mikä ei tarkoita vain oikeita sanavalintoja vaan myös sanojen hyvää järjestämistä. On syvällisesti ja tarkoin tunnettava kaikki sielun liikkeet, joilla luonto on ihmislajin varustanut, sillä puheen voima ja taito tulee selvimmin esille siinä, miten kuulijoiden mielet tyynnytetään tai kiihotetaan. Sitten pitää vielä lisätä huumori ja nokkela äly, hyvä koulutus, kyky haastaa ja vastata haasteeseen nopeasti ja oivaltavasti. Ja kaikki on kudottava yhteen niin, että kokonaisuus on miellyttävä ja henkevä.

Edelleen, on tunnettava historia, menneisyyden lukuisat esimerkit. Eikä sovi olla tietämätön myöskään laeista ja oikeudenkäytön periaatteista. Ja mitä sanoisinkaan puheen esittämiseen liittyvistä seikoista? On hallittava ruumiinkieli, eleet ja ilmeet, äänenmuodostus ja vaihteleva äänenkäyttö. Kuinka tärkeitä nämä kaikki ovat, siitä meille kertoo teatteri ja näyttelijöiden vähäpätöinen ammatti. Vaikka jokainen kyllä pyrkii hallitsemaan äänensä, puheensa ja eleensä, kaikki tietävät miten harvassa ovat ne, joita on nautinto katsella!

Entä mitä sanoisin muistista, tuosta tiedon suuresta aarrevarastosta? Jos opittuja ja pohdittuja asioita ei uskota sen huostaan, tajuamme hyvin, että niistä ei ole mitään hyötyä, vaikka ne puhujan mielestä olisivat mitä loistavimpia.

Älkäämme siis enää ihmetelköt, miksi hyvä puhetaito on niin harvinainen. Se koostuu kokonaisesta joukosta asioita, joista jo yhdenkin hallitseminen on suuri saavutus."

Onko puhetaito helppo vai vaikea? Se riippuu siitäkin, mihin rimaan asettaa. Kohtalaisen hyväksi puhujaksi on ehkä helppo tulla. Puhujan ei tarvitse kuin seurata vaistojaan ja hallita muutama tärkeä niksi.

Mutta mestaruus vaatii enemmän. Se on puhumisessa yhtä työläs saavuttaa kuin millä tahansa muulla alalla.

Antiikin teoreetikoilta ei kunnianhimoa puuttunut. Quintilianus kirjoittaa: "Ei riitä, että ihannepuhuja on luonteeltaan täydellinen; hänen on myös oltava täydellinen tiedoiltaan ja puhetaidoiltaan, ehkäpä parempi kuin kukaan puhuja on koskaan ollut."

Mutta Quintilianus puhuikin *ihannepuhujasta*, ikään kuin parhaasta kuviteltavasta puhujasta. Kuitenkin hän kirjoittaa: "Mikään ei estä ihmisen henkeä saavuttamasta täydellistä puhetaitoa. Ja vaikka emme siihen koskaan pääsisi, ne jotka tavoittelevat huippua pääsevät korkeammalle kuin ne, jotka jo etukäteen vaipuvat epätoivoon ja jäävät alas, kun ajattelevat, etteivät pääse sinne minne haluavat..."

Entä mikä Quintilianukselle on puhetaidossa tärkeintä? "Ensimmäinen asia on, että täydellinen puhuja on hyvä ihminen (*vir bonus*). Niinpä emme vaadi häneltä vain poikkeuksellista puheen lahjaa vaan kaikkia sielun hyveitä."

Tässä kirjassa olemme kosketelleet seikkoja, jotka liittyvät varsinaiseen puhetaitoon, toisin sanoen tietoihin tai tiedostamattomiin valintoihin, joita puhuja tekee puhuessaan. Emme ole paljonkaan puhuneet puhetaidon *edellytyksistä*. Puhujaa voisi verrata akrobaattiin, joka tekee hyvin harjoiteltuja sarjoja. Sarjat perustuvat harjoitteluun, mutta temppujen laatu riippuu kuitenkin yleisemmistä syistä: akrobaatin lihaskunnosta, hänen motoriikastaan.

Puhetaidon edellytyksiä ovat puhujan tiedot ja älykkyystaso, hänen tunne-elämänsä laatu, hänen kielellinen lahjakkuutensa ja muut sellaiset seikat. Quintilianuksen mukaan hyvällä puhujalla on "rohkeutta, oikeudenmukaisuutta, itsehillintää".

Yksi hyvän puhujan tärkeimmistä avuista on *sanavalmius*. Ciceroilla on sille oma sanansa: *facetiae*. Sitä on vaikea kääntää tarkoin suomeksi, mutta se on jonkinlaista henkevää ja nokkelaa sanailua, älykästä huumoria.

Cicero kertoo esimerkin oikeusistunnosta, jossa syytetty tiuskaisi syyttäjälle: "Sinähän haukut kuin koira!" Syyttäjä vastasi nopeasti: "Näen edessäni varkaan."

Facetiaen vei absoluuttiselle tasolle brittiläinen näytelmäkirjailija Oscar Wilde (1854–1900). Hän hioi näytelmiinsä lausahduksia, joista monet ovat jääneet elämään: ne on teroitettu älykkään paradoksin muotoon.

"Voin uskoa mitä tahansa, kunhan se on tarpeeksi uskomatonta."

"Pidän poliittisista puolueista. Ne ovat nykyään ainoa paikka, missä ei puhuta politiikkaa."

"Joka puhuu totta, jää aina kiinni ennemmin tai myöhemmin."

Älykkään sanailun perinnettä jatkoi brittiläinen puhujamestari Winston Churchill. Ainakin hänen nimiinsä on pantu monta tarinaa, kuten seuraavat:

Lady Nancy Astor oli Churchillin ärhäkkä vastustaja. Kerran, kun he olivat samoilla kutsuilla, lady Astor tiuskaisi tuhtuneena Churchillille: "Jos olisit aviomieheni, tarjoaisin sinulle myrkkyä!" Churchill vastasi: "Jos olisit vaimoni, joisin sen."

Toinen välikohtaus sattui työväenpuolueen parlamenttiedustajan Bessie Braddockin kanssa. Churchill oli hiukan päihtynyt, kun hän kohtasi Braddockin parlamentin käytävillä. Pöyristyneenä Braddock sanoi Churchillille: "Herra, te olette humalassa, ja mikä vielä pahempaa, inhottavassa humalassa!" Churchill vastasi: "Rouva, te olette ruma, ja mikä vielä pahempaa, inhottavan ruma – mutta huomenna minä olen selvä."

.....► **SUOMESSA ÄLYKKÄÄN** sanailun perinne on jokseenkin olematon. Onneksi on joitakin valopilkkuja. Ciceron *facetiaeta*, wildeläistä sanailun terävyyttä voi löytää esimerkiksi nyrkkeilijä Tony Halmeen lausumista.

Kun kansanedustaja Kirsi Ojansuu vaati kulttuurille parempaa rahoituspohjaa ja asetti kulttuurin ja puolustusmäärärahat vastakkain, Tony Halme kommentoi:

"Uskon, että kukaan Suomen passin omistaja ei halua istua oopperassa, kun maatumme miehitetään."

Kun eduskunnassa keskusteltiin veteraanien hautamaksuisista, Halme ihmetteli, miksi veteraaneilta peritään maksu maasta, "jonka puolesta he olivat valmiit kuolemaan".

Kun ministeri Sinikka Mönkäre selittelee, että asiassa on tapahtunut lipsahdus, Halme kuittaa: "Vai on sattunut lipsahdus – mitäs jos meidän sotaveteraanimme olisivat unohtaneet mennä silloin sotimaan?"

Halmeen eduskuntapuheenvuorot ovat yleensä lyhyitä. Siihen suuntaan eduskunnan puhekulttuuria yritti aikoinaan viedä nuoruusomalaisten Jukka Tarkka. Hän arvosteli edustajatoveriensa pöhöttöneitä, huonoja ja rakenteettomia puheenvuoroja.

On toki muitakin sanavalmiita poliitikkoja kuin Halme. Maija-Liisa Myllynen, Teknillisen korkeakoulun puheviestinnän opettaja, muistaa seuraavan tapauksen:

TKK:n suuressa luentosalissa järjestettiin kaikille avoin tilaisuus, jossa puhujavieraana oli opetusministeri Riitta Uosukainen. Tilaisuus oli arvokas, eturivissä istuivat korkeakoulun rehtori ja pääaineitten professorit.

Uosukainen piti eloisan puheen. Kun se päättyi, ensimmäinen yleisökommentti tuli opiskelijalta: "Saako opetusministeriä arvostella? Ministeri puhui kyllä aivan liian nopeasti, ei tuolla tavalla pidä kenenkään puhua!" Eturivi lakkasi hengittämästä. Viestinnän opettajat katselivat toisiaan: kuka meistä on tuollaista opettanut? Uosukaisen pieni käsi allekirjoittaa budjettiesityksen miljoonat...

Mutta Uosukainen ei häkeltynyt: "Niin, mie oon Etelä-Karjalasta. Karjalainen paitsi puhuu nopeasti, myös ajattelee nopeasti..." Koko sali puhkesi vapautuneeseen nauruun. Eturivi saattoi puhaltaa keuhkonsa tyhjiksi.

Myös puhetaidon luontaisia edellytyksiä voi kehittää. Harjoittelemalla voi parantaa ulkoista esiintymistä, eleiden ja ilmeiden hallintaa. Muistia voi harjoittaa, voi opetella argumentointia, voi parantaa

tietotasoaan. Voi opiskella historiaa ja runoutta. Antiikin teoreetikot korostivat, että puhujan on tunnettava filosofiaa. Tuohon aikaan filosofia oli perustiede, se oli hyvän ajattelun taitoa. Ehkä sen nykyinen vastine on 'yleissivistys'. Sivistynyt ihminen tietää paljon kaikilta aloilta. Sivistyneen ihmisen tunnusmerkkinä on esimerkiksi se, että osaa käyttää puhelinluetteloa.

Antiikin filosofit pohtivat lakkaamatta tietämisen ja puhetaidon suhdetta. Voiko hyvä puhuja peitota jopa alan asiantuntijan? Voiko taloutta tuntematon poliitikko saada valtiossa enemmän hyvää aikaa kuin ekonomi, jos hän on hyvä puhuja? Epäileväisimmät, kuten Platon, päätyivät varsin "suomalaisiin" tuloksiin: koko puhetaito on loppujen lopuksi vain asioiden peittämistä hämäävällä puheella.

Kaikki eivät toki ajatelleet näin. Cicero, joka puolusti retoriikkaa vankkumatta, oli myös Platoninsa lukenut. Dialogissa *Gorgias* Platon esittää jyrkkää kritiikkiä retoriikkaa kohtaan. Cicero pilailee Platonin kustannuksella: "Kun luin Gorgiasta, minä kyllä ihailin eniten sitä, että vaikka Platon teoksessaan irvailee retorille puhujille, hän näyttää itse olevan aivan huippupuhuja!" Tämä naljailu on aiheellista, sillä Platon, retoriikan kriitikko, oli itse mitä ovelin ja tietoisin sanan säilän heiluttaja.

Ciceron pohdinta siitä, onko puhetaito tuottanut ihmiskunnalle enemmän hyötyä kuin vahinkoa, päättyy näin: "Pitkän harkinnan jälkeen järkeni on johdattanut minut siihen tulokseen, että viisautta ilman puhetaitoa ei tuota kansalle tarpeeksi hyötyä, mutta puhetaito ilman viisautta on aina suureksi haitaksi eikä koskaan hyödyksi."

Cicero korostaa sivistystä: "Olen myös sitä mieltä, että kukaan ei voi olla puhujana kaikin puolin hyvä, ellei tunne kaikkia tärkeitä tiedon osa-alueita. Sillä asiantuntemus ja tieto vasta saavat puhetaidon puhkeamaan täyteen kukkaan."

Puhetaidolla ei voi pidemmän päälle peittää tietämättömyyttään, eikä puhetaidosta ole hyötyä, ellei se yhdisty johonkin muuhun taitoon tai tietoon. Mutta silloin, kun puhuja on sivistynyt, sillä näyttäisi olevan suuri teho.

Joka haluaa hyväksi puhujaksi, joutuu siis kehittämään itseään mitä moninaisimmilla aloilla. On myös inhimillisiä ominaisuuksia, joita ei voi paljon muuttaa. Ihminen ei voi vaikuttaa temperamenttiinsa, luonteeseensa, älykkyyteensä.

Koska puhetaitoa rajoittavat kunkin puhujan henkilökohtaiset ominaisuudet, puhetaidossa tuskin voi saavuttaa absoluuttista tasoja, sen enempää kuin puheen teoriassakaan, toisin sanoen täydellisesti ei ehkä ole mahdollista puhua. Mutta puhuja voi puhua taitoihinsa ja ominaisuuksiinsa nähden hyvin (ja vielä helpompaa on puhua niihin nähden huonosti). Hyvä suoritus on mahdollinen, jos osaa retoriikkaa, eli tuntee "käytettävissä olevat vakuuttamisen keinot kussakin tapauksessa".

Bill Clintonin puhe presidenttiehdokkaaksi nimitettäessä

"When a President speaks, it's more than just words. Timing, language, politics and power combine publicly in a manner that can essentially change the world." – Michael Waldman

Monet Yhdysvaltain presidenteistä ovat olleet erinomaisia puhujia: Abraham Lincoln, John F. Kennedy, Richard Nixon, Ronald Reagan... Puhetaito näyttää olevan Yhdysvalloissa huippupoliitikon välttämätön ominaisuus. Jopa George W. Bush onnistuu omalla tavallaan, vaikka häntä ei voikaan ajatella kuuluvaksi amerikkalaisten puhujapresidenttien *Hall of Fameen*.

Mutta Bushin edeltäjä Bill Clinton on varmasti puhujana Amerikan presidenttien kirkkainta kärkeä. Liioittelematta voi sanoa, että hän on koko maapallon taitavimpia elossa olevia puhujamestareita.

Presidenttinä Clinton ratkaisi monta kiperää tilannetta sanallisilla kyvyillään. "Tuskin ketään presidenttiä sitten Nixonin ovat Valkoisen talon toimittajat pommittaneet sanoilla yhtä herkeämättömästi kuin Bill Clintonia", kirjoittaa eräs historiateos. "Mutta Clinton torjui menestyksekkäästi pahimmatkin hyökkäykset ja säilytti korkean kansansuosion kriisistä toiseen. Tätä epätodennäköistä ilmiötä on selitetty monellakin syyllä. Ilmeisin tekijä on Clintonin huikea poliittinen taitavuus."

Moni uskoi, että Lewinsky-skandaali lopulta kaataisi Clintonin. Toisin kävi. Clinton nousi tuhkasta kuin Feeniks-lintu. Hän on yhä arvostettu ja vaikutusvaltainen toimija, vaikka onkin eläkkeellä presidentin virasta. Hän on yhä nykymaailman tärkeimpiä puhevallan käyttäjiä.

Kaikesta näkee, että puheet ovat olleet Clintonin erityisrakkaus. Suuri osa hänen omaelämäkerrastaan *Elämäni* (2004) käsittelee erilaisia puhetilanteita. Parhaina vuosina hän piti yli 500 puhetta vuodessa. Suuresta määrästä huolimatta hän paneutui tärkeisiin esiintymisiinsä hyvin huolellisesti, ja hänellä oli tarkoin valittu avustajien joukko.

Se, että huippupuhuja käyttää avustajia, ei ole mitenkään tavatonta. Eikä se tarkoita, ettei vastuu puheesta kuuluisi aina sille, joka sen pitää. Annamme konsertissa kunnian kapellimestarille, vaikka hän ei itse soita yhtäkään instrumenttia.

Sitä paitsi, moniin aiempiin presidentteihin verrattuna Clinton oli poikkeuksellisen itsenäinen. Eräs puheenkirjoittaja voivotteli turhautuneena, että Clintonin avustaminen oli kuin olisi katsellut Michael Jordania harjoittelemassa vapaaheittoja. Joskus Clinton siivutti avustajiensa neuvot viime hetkillä.

"Clintonilla on uskomattoman hyvät tiedot Amerikan historiaa, kielen voimasta, runoudesta ja Raamatusta", sanoo Michael Waldman, joka toimi Clintonin johtavana puhekirjoittajana vuosina 1995-1999. Waldman on kertonut seuraavan tapauksen:

Vuonna 1996 Balkanilla syöksyi alas lentokone, jossa oli kyydissä Clintonin ystävä Ron Brown. Avustajien piti nopeasti kirjoittaa presidentille surupuhe. He saivat selville Ron Brownin lempilauseen Raamatusta, mutta pahaksi onneksi eivät kirjoittaneet sitä ylös. Puheen alkuun oli aikaa vain kaksikymmentä minuuttia, ja avustajat etsivät kuumeisesti oikeaa jaetta. Sitä ei löytynyt, ja puhe oli luovutettava Clintonille ilman Raamattu-sitaattia. Avustajat kuitenkin kertoivat Clintonille suurin piirtein, mistä oli kysymys. Clinton tunnisti jakeen heti. Hän lainasi sen puheessaan ulkomuistista, tosin King Jamesin käännöksestä, jota hän sanoi pitävänsä tässä tapauksessa parempana.

sa. Bruce Lee ja Al From terästivät ohjelmaosuutta..."

Ennen kuin Clinton nousi puhujankorokkeelle, monituhatpäiselle kokousväelle esitettiin lyhytelokuva *The Man from Hope*, joka nostatti tunnelman jo valmiiksi. (Clinton on kotoisin Hopen kaupungista.)

Tähän kirjaan olen valinnut puheen, jonka Clinton piti Demokraattipuolueen kokouksessa vuonna 1992. Clinton sanoo muistelmissaan sen olleen "tärkein puhe, jonka hän on koskaan pitänyt". Tuolla puheella hän ilmoittautui demokraattien presidenttiehdokkaaksi ja haastoi istuvan presidentin George Bush vanhemman.

Clinton kertoo puheen synnystä:

"Paul Begala kirjoitti ensimmäisen luonnoksen. Koetimme saada siihen paljon: elämäkertaa, kampanjaretoriikkaa ja ohjelmaa. Pyrimme vetoamaan kolmeen ryhmään: (1) ydindemokraatteihin, (2) riippumattomiin ja republikaaneihin, jotka olivat tyytymättömiä istuvaan presidenttiin mutta epävarmoja minusta, sekä (3) ihmisiin, jotka eivät äänestäneet lainkaan koska eivät uskoneet, että sillä oli mitään väliä. Paulilla oli hienoja repliikkejä kuten aina. George Stephanopoulos oli pitänyt kirjaa niistä, jotka olivat tehonneet parhaiten puhekierteella esivaalivaiheessa."

"Kuvernööri Richards, puheenjohtaja Brown, kaupunginjohtaja Dinkins, hyvät amerikkalaiset", aloittaa Clinton puheensa. "Olen niin ylpeä Al Goresta. Hän sanoi tullessa tänne tänä iltana, koska hän on aina halunnut tehdä *warm-upin* Elvikselle. Minä lähdin tänä vuonna presidenttikisaan yhdestä ja vain yhdestä syystä: halusin tulla tähän kokoukseen lopettamaan puheen, jonka aloitin neljä vuotta sitten!"

Tämä on Clintonin avaus eli *eksordium*. Aivan kuten antiikin oppikirjat kehottivat, se on vain neljän virkkeen mittainen. Se on konkreettinen, selväkielinen, lyhyt. Mutta siihen on pakattu paljon merkitystä. Puramme sen pala palalta.

"Olen niin ylpeä Al Goresta." Alkulause on yllättävä; se on muotoiltu hyvin herättämään mielenkiinto. Miksi Clinton sanoo suuren puheensa ensimmäisessä lauseessa, että hän on ylpeä varapresidenttiehdokas Al Goresta?

Kyseessä on viittaus puheeseen, jonka Al Gore on pitänyt samassa tilaisuudessa juuri ennen Clintonia. Al Gore sanoi tekevänsä "*warm-upin* Elvikselle" – vuoden 1992 vaaleissa Clinton rinnastettiin tuohon suureen amerikkalaisten ikoniin.

Clintonin avaus on siis aivan oikeaoppinen: sitä ei ole kirjoitettu kotona edellisiltana, vaan hän luo sen tilanteesta.

Clinton jatkaa: "Minä halusin tulla tähän kokoukseen lopettamaan puheen, jonka aloitin neljä vuotta sitten!" Mitä tämä tarkoittaa? Suuri osa kuulijoista hoksaa kyllä viittauksen. Vuonna 1988 Clinton piti uransa ehkä epäonnistuneimman puheen demokraattien kokouksessa, jossa Mike Dukakis ilmoittautui presidenttiehdokkaaksi. Tuo puhe venyi ja venyi, niin että suurimmat aplodit Clinton sai, kun hän ilmoitti tulevaisuutta kohti puheen loppua. Tv-kamerat esittivät kuvia ikävystyneistä kuulijoista, ja *Washington Post* kirjoitti murskaavan arvion: "Kun Jesse Jackson oli sähköistännyt kokoussalin tiistaina, Arkansasin kuvernööri Bill Clinton puudutti sen keskiviikkoiltana."

Nyt Clinton vitsailee tästä neljän vuoden takaisesta munauksestaan: se on muka ainoa syy, miksi hän on alkanut ehdokkaaksi!

Avaus on humoristinen, inhimillinen, se on myös nöyrä. Antiikin oppikirjat opettavat, että puhe on hyvä aloittaa *humiliaatiolla*. Niinpä Clinton nostaa Al Gorea ja alentaa itseään.

Clinton käyttää *humiliaatiota* eli itsensä alentamista lähes jokaisen puheensa avauksessa.

Sama sävy jatkuu, kun puhe pääsee käyntiin: "Eilisiltana Mario Cuomo opetti meille, kuinka todellinen nimityspuhe pidetään. Hän teki myös selväksi, miksi meidän on annettava valtiolaivallemme uusi kurssi..."

Kohtaamme erikoisella historian hetkellä, te ja minä. Kylmä sota on ohi. Neuvostokommunismi on romahtanut ja meidän arvomme ovat voittaneet kaikkialla maailmassa. Mutta juuri kun olemme voittaneet kylmän sodan ulkomailla, olemme häviämässä taistelut taloudellisesta ja sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta täällä kotona.

Nyt kun olemme muuttaneet maailman, on aika muuttaa Amerikka."

Tämä lause on nokkela. Se on mukaelma tunnetusta sanonnasta, jonka Ronald Reagan lausui jäähyväispuheessaan 1989: "Meidän piti muuttaa Amerikka, mutta me muutimme koko maailman."

Lause on koko Clintonin puheen päätteeksi. Puhe on kutsu muutokseen. Republikaanien hallinto on ajanut maan vaikeuksiin, ja nyt tarvitaan jotakin uutta.

Mutta ennen kuin asiaa aletaan perustella, on luotava *ethos*. On rakennettava kuva itsestä kaikin puolin myönteisenä ja rehtinä ihmisenä. On voitettava moraalinen uskottavuus.

Clinton esittää tyypillisen epäilyn, joka häntä kohtaan voidaan esittää: "Joku aina silloin tällöin tulee luokseni, niin kuin tällä viikolla eräs nuorukainen Manhattanilla tuli ja sanoi: 'Tuo kuulostaa kyllä hyvältä, Bill, mutta sinähän olet poliitikko. Miksi minun pitäisi luottaa sinuun?'"

Miksi minun pitäisi luottaa sinuun – siinä kysymys, johon jokaisen puhujan pitäisi aina vastata. Siinä on muotoiltu tarkasti koko *ethoksen* perusongelma.

Clinton alkaa vastata. Hän kertoo elämästään tarinoita. Niistä piiryy esiin inhimillinen ihminen, ei mikään politikoiva peluri.

"En koskaan tavannut isääni. Hän kuoli kolarissa sateisella tiellä kolme kuukautta ennen syntymääni. Sen jälkeen äitini täytyi elättää meidät, ja meidän täytyi asua isovanhempieni luona sillä välin, kun äiti opiskeli Louisianassa sairaanhoitajaksi. Voin vieläkin nähdä äidin selvästi kolmivuotiaan lapsen silmin, kun hän itkee rautatieasemalla saattaessaan minua Arkansasin junaan isoäitini kanssa."

Roomalaisen Ciceron mukaan yksi keino saada kuulijoiden myötätunto on se, että "tuo esiin kohtaamiaan koettelemuksia ja sellaisia vaikeuksia, joista yhä joutuu kärsimään".

Seuraamalla yksinhuoltajaäidin elämää Clinton oppi paljon. "Aikuisena katselin hänen taisteluaan rintasyöpää vastaan. Hän antoi minulle oppitunteja rohkeudessa. Aina, aina, aina hän opetti minua taistelemaan. Siksi taistelen luodakseni hyvin palkattuja töitä, niin että vanhemmilla on varaa kasvattaa lapsensa. Siksi olen sitoutunut siihen, että jokainen amerikkalainen saa saman terveydenhuollon, joka pelasti äitini elämän. Ja että naisten terveydenhuolto saa yhtä paljon huomiota kuin miesten."

Se on äidiltä saatu opetus: taistelutahto. Sitten Clinton kertoo, mistä hänen arvonsa tulevat – isoisän kyläkaupasta, jossa köyhille annettiin ruokaa velaksi, ihonväriin katsomatta. Sen Bill näki, kun hän oli vielä pikkulapsi.

"Isoisäni oli käynyt vain peruskoulun, mutta tuossa kyläkaupassa hän opetti minulle enemmän tasa-arvosta Herran silmissä kuin kaikki professorini Georgetownissa. Hän opetti minulle jokaisen ihmisen sisäisestä arvosta enemmän kuin kaikki Oxfordin filosofit. Hän opetti minulle tasavertaisuudesta oikeuden edessä enemmän kuin kaikki Yalen oikeustieteilijät."

Mitä tässä tapahtuu? Clinton kertoo nöyrästi, miten hän on tajunnut pikkupojan silmin kaikkien ihmisten yhdenvertaisuuden. Hän ylistää oppimatonta isoisäänsä. Sehän on melkein liikuttavaa. Mutta

Moni voi ajatella, että perheen marssittaminen puheen taustaksi on jotakin hyvin amerikkalaista. Mutta ei taaskaan mitään uutta auringon alla. Cicero kertoo omas- ta ajastaan: "Onpa joskus käynyt niinkin, että *peroraation* aikana on lapsi nostettu käsivarsille, ja erään korkea-arvoisen asiakkaan tapauksessa pyysimme häntä nousemaan ylös ja nostimme esiin myös hänen pikkuisen poikansa, jolloin koko oikeussali täyttyi itkusta ja vaikeruksesta..."

kokouksissa, laatien koulujen uudistusohjelmaa, joka on tunnustettu koko maassa – ja kaiken tämän hän on tehnyt rakentaen samalla juristin uraa ja toimien ihanana, rakastavana äitinä omille lapsilleen.

Tuo ihminen on vaimoni. Hillary on opettanut minua. Hän on opettanut, että kaikki lapset voivat oppia ja että jokaisella meistä on velvollisuus auttaa heitä siihen."

Clinton rakentaa siis *ethoksen* kolmen perheestä otetun kuvan varaan: ensin äiti, sitten isoisä ja lopuksi Hillary-vaimo. Kertomukset eivät jätä epäselväksi, että puhuja on hyvä ihminen, nöyrä, elämäkoulun kasvattama.

Useassa kohdin Clinton puhuu lapsista – saadakseen myötätunnon hän hyödyntää kaiken mahdollisen resurssin, jopa orpolapset: "Haluan sanoa tänä iltana jotakin jokaiselle lapselle Amerikassa, joka yrittää kasvaa isoksi ilman äitiä ja isää. Minä tiedän, miltä sinusta tuntuu. Sinäkin olet tärkeä. Sinulla on merkitystä Amerikalle. Älä anna kenenkään sanoa sinulle, ettet voi tulla miksi tahansa mitä haluat. Ja jos toiset poliitikot saavat sinut tuntemaan, että et kuulu heidän perheeseensä, tule tänne ja ole osa meitä!"

samalla kuin vaivihkaa hän pääsee luettelemaan kaikki ne huippuyliopistot, joissa hän on ollut: Georgetownin, Oxfordin ja Yalen!

Mutta vielä on jäljellä yksi innoittaja:

"Opin paljon myös eräältä toiselta ihmiseltä: ihmiseltä, joka yli kaksikymmentä vuotta on tehnyt lujasti töitä auttaakseen lapsia... ihmiseltä, joka on matkustellut ympäri osavaltiota vuoden ajan, opiskellen, oppien, kuunnellen, käyden vanhempainiloissa, koulun johtokunnissa, kylä-

Paitsi perhearvoja, Clinton korostaa rehellisen työn merkitystä: "Minut kasvatettiin uskomaan, että amerikkalainen unelma luotiin kovalla työllä. Mutta olemme nähneet, että Washingtonin porukka kääntää amerikkalaisen etiikan pääläelleen. Liian pitkään on ollut niin, että ne jotka pelaavat sääntöjen mukaan ja luottavat järjestelmään, vetävät lyhemmän korren, ja ne jotka juonivat ja menevät siitä mistä aita on matalin, palkitaan. Ihmiset tekevät töitä enemmän kuin koskaan, viettävät yhä vähemmän aikaa lastensa kanssa, työskentelevät öisin ja viikonloppuisin, ja silti palkat laskevat! Verot nousevat."

Clinton puhuu kuin puhdas republikaani: tarvitsemme perhearvoja, veroja on laskettava, työ pitää tehdä palkitsevaksi... Miksi näin? Tällainen puhe on yllättävää demokraatin suusta.

Pitää muistaa, mikä oli yksi puheen kohderyhmistä: "republikaanit, jotka ovat tyytymättömiä presidenttiin mutta epävarmoja minusta". Perhekeskeinen ja työtä korostava puhe ei vaaranna kannatusta omien joukossa, mutta varmaan tavoittaa epäluuloiset republikaanit. He ovat tottuneet kuulemaan, että demokraatit puolustavat vähemmistöjen asemaa, tasa-arvoa, ihmisoikeuksia.

Clinton on siis ymmärtänyt, että työtä ei tarvitse tehdä siellä, missä ongelmaa ei ole. Omat eli demokraatit rakastavat Clintonia muutenkin. Republikaanien piirissä hänen persoonaansa suhtauduttiin hyvin ristiriitaisesti. Hänet yritettiin leimata vastuuttomaksi seksihurjastelijaksi jo vuoden 1992 vaaleissa. Nimityspane antaa hänestä kovin toisenlaisen kuvan: hän on mitä hyveellisin ihminen, perinteisten arvojen mies.

Klassisin termein tässä on kysymys *benevolentiaasta*: puhuja varmistaa kuulijoiden suopeuden. Hän ei rakenna raja-aitoja itsensä ja yleisön väliin vaan etsii yhteyttä. Clinton käyttää siihen ovelia keinoja:

"Suoraan sanoen, olen kyllästynyt Washingtonin poliitikoihin, jotka luennoivat meille perhearvoista. Perheillämme on arvot, hallituksella ei..." Clinton asettuu tavallisen amerikkalaisen puolelle

hallitusta vastaan. Hän nostaa kuulijat jalustalle ja haalii puolelleen kaikkia ihmisryhmiä:

"Kaikki me tarvitsemme toisiamme. Meillä ei ole varaa menettää kehtään, ja kuitenkin poliitikot ovat liian kauan kertoneet meille kunnan ihmisille, että Amerikan suurin ongelma ovat loput meistä – 'nuo'.

Nuo vähemmistöt. Nuo liberaalit. Nuo köyhät. Nuo kodittomat. Nuo vammaiset. Nuo homot. Olemme kohta nuo'ottaneet itsemme hengiltä! Mutta ei ole mitään noita, on vain meitä."

Samalla kun Clinton vaikuttaa kaikkien kaverilta ja jopa liukuu lähelle vastapuolen leiriä, hän suomi hallitusta jyrkin sanoin. Istuva presidentti ja hänen hallintonsa manataan esiin viholliseksi, jonka avulla puheeseen saadaan terää.

Clinton käyttää hyökkäyksissään huumorin asetta:

"Neljä vuotta sitten Bush lupasi luoda 15 miljoonaa uutta työpaikkaa tähän päivään mennessä, ja hän on tavoitteesta jäljessä hiukan yli 14 miljoonaa."

"Presidentin pitäisi olla vahva voima edistyksen tiellä. Nyt tiedän, miltä Lincolnista tuntui, kun kenraali MacClellan ei lähtenyt hyökkäykseen sisällissodassa. Lincoln kysyi: 'Jos sinä et aio käyttää armeijaa, voisinko lainata sitä?'

Niin sanon minäkin: George Bush, jos sinä et halua käyttää valtaasi Amerikan auttamiseen, hyppää sivuun. Minä haluan."

Pari kertaa Clinton käy pilkan puolella: "Istuvalla presidentillä ei ole Al Gorea, mutta minullapa on. Ja jos ette huomanneet, se Gore kirjoitetaan niin, että lopussa on E."

Tämä on viittaus Bushin varapresidenttiehdokkaan Dan Quaylen mokaan: kouluvierailulla hän erehtyi kirjoittamaan liitutaululle POTATOE (peruna), vaikka oikea kirjoitusasu on 'potato'.

Huumori ei ole vain naurun asia, siihen on kätkeyty valtava hyökkäysvoima. Clinton näkertää vitseillään vastapuolensa uskottavuutta. Mutta hän esittää myös voimakkaan asiallisen kritiikin hallituksen toimintaa kohtaan.

Kun hyökkäys on tehty ja pöly alkaa laskea, on aika tuoda esiin oma näkemys. Se pitää esittää niin uskottavana kuin suinkin. Clinton aloittaa *refutaatiolla* eli vastustajan hyökkäysten torjumisella. Hän tarttuu George Bushin sanoihin:

"Kaikista Bushin lausumista, joista olen eri mieltä hänen kanssaan, minua vaivaa eniten se, miten hän halveksii sitä amerikkalaista perinnettä, jossa yritetään etsiä ja nähdä parempi tulevaisuus. Bush pilkkaa sitä 'visioimiseksi'."

Clintonin vastaus tähän hyökkäykseen on nerokas:

"Mutta muistakaa mitä *Raamattu* sanoo: 'Siellä missä ei ole visiota, kansa tuhoutuu!'" (Lause on *Sananlaskujen kirjasta*: "Where there is no vision, the people perish.")

"Toivon, että kukaan tästä suuresta salista tai koko rakkaasta maastamme ei käy huomispäivään ilman visiota. Toivon, että kukaan ei yritä koskaan kasvattaa lastaan ilman visiota. Toivon, että kukaan ei koskaan perusta yritystä tai istuta kasvia maahan ilman visiota. Sillä 'missä ei ole visiota, kansa tuhoutuu'."

Saimme esimerkin tyylikkäästä toistosta eli *anaforasta*. Samalla Clinton siirtyy puheen loppujaksoon, jossa hän piirtää esiin oman näkynsä eli *visionsa* Amerikasta. Hän antaa sille nimen "uusi liitto". Se on "juhlallinen sopimus kansan ja hallituksen välillä. Se ei perustu vain siihen, mitä kukin meistä voi ottaa, vaan siihen, mitä kukin meistä voi antaa kansakunnalle." Kuulija huomaa muistuman Kennedyn tunnetuista sanoista: "Älä kysy, mitä maa voi antaa sinulle, vaan mitä sinä voit antaa maalle."

Alkaa tunteellinen hehkutus, siirrytään *pathokseen*. Clinton ymmärtää, että kansa tarvitsee näyn, lipun jota seurata.

"Uuden liiton" kuva on peräisin *Raamatusta* (Jer. 31:31). Se saakin Clintonilla raamatulliset mittasuhteet. "Meidän silmämme eivät ole nähneet eivätkä korvamme kuulleet eikä kenenkään mieleen ole noussut se, minkä voimme rakentaa."

On kuin Clinton ja hänen demokraattinen hallintonsa voisi luoda paratiisin maan päälle:

"Miljoonat energiset nuoret ihmiset palvelemassa maataan valvomalla järjestystä kaduilla, opettamalla lapsia koulussa tai huolehtimalla sairaista. Tai tekemällä työtä vanhusten ja vammaisten parissa. Tai auttamalla nuoria pysymään erossa huumeista ja jengeistä, *antaen siten meille tunteen uudesta toivosta ja rajattomista mahdollisuuksista.*"

Jotta kaikki ei kuulostaisi liian utopistiselta, Clinton kertoo, mitä hänen luotsaamassaan Arkansasin osavaltiossa on saatu aikaan:

"Meillä on Arkansasissa valtavasti ihmeellisiä ihmisiä. Heidän ansiostaan koulumme ovat parempia, palkkamme korkeampia, tehtaamme työteliämpiä, vetemme puhtaampaa ja budjettimme on tasapainossa..."

Onko muutos paratiisiin siis mahdollinen koko Amerikassa? Puheensa 50. minuutilla Clinton suggeroi kansan huutamaan "We can do it!" Kun monituhantinen yleisö huutaa tämän lauseen kymmenkunta kertaa, syntyy hypnoottinen tunnelma, jossa kaikki tosiaankin tuntuu mahdolliselta.

Lopussa puhe kaartaa *peroraatioon*. Tulee loppunousu, jossa sanoma viedään koskettavalle, yleisinhimilliselle tasolle. Kyynelet kostuttavat salissa silmäkulmia, kun Clinton ääntään hiljentäen puhuu:

"Tällainen tulevaisuus astui elämäni sinä yönä, kun tyttärenti Chelsea syntyi. Kun seisoin synnytysosastolla, minut valtasi ajatus, että Jumala on antanut minulle siunauksen, josta oma isäni ei koskaan tiennyt: mahdollisuuden pitää sylissä omaa lasta."

Tässä on kehämäinen viittaus puheen alkuun, jossa Clinton puhui isänsä kuolemasta ja omasta orvosta lapsuudestaan. Syntyvän lapsen kuva päättää puheen. Sen avulla Clinton kertoo kaikki puheen tärkeät teemat (*enumeraatio*):

"Jossakin Amerikassa juuri tällä hetkellä syntyy lapsi. Olkoon meidän asiamme huolehtia, että tuo lapsi saa onnellisen kodin, terveen perheen ja toiveikkaan tulevaisuuden. Olkoon meidän asiamme

huolehtia, että tuo lapsi voi elää todeksi kaikki Jumalan antamat mahdollisuudet. Olkoon meidän asiamme huolehtia, että tuo lapsi kasvaa isoksi vahvana ja turvattuna, haasteiden ympäröimänä mutta ei koskaan yksin taistelevana, niin että hänellä on perhe, ystävät ja usko siihen, että Amerikassa ketään ei jätetä ulkopuolelle, ketään ei jätetä joukosta."

"Olkoon meidän asiamme huolehtia, että kun tuo lapsi siihen pysyy, hän antaa jotakin takaisin omille lapsilleen, yhteisölleen ja maalle. Olkoon meidän asiamme huolehtia, että annamme tuolle lapselle maan, joka on yhteen tulemista, ei erilleen hajottamista, rajattomien toiveiden ja loputtomien unelmien maan, maan joka taas kerran nostaa kansaansa ja innostaa maailmaa. Olkoon tämä kaikki meidän asiamme, meidän sitouksemme ja meidän uusi liittomme."

Enää ei tarvita kuin loppulause:

"Hyvät amerikkalaiset. Lopetan tänään sinne, mistä kaikki minulla alkoi: uskon yhä paikkaan, jonka nimi on Toivo (Hope)."

Tätä puhetta voidaan pitää retorisenä mestarisuorituksena. Se on erittäin viimeistelty, eikä siinä ole yhtäkään kohtaa, jolla ei olisi mielekästä tehtävää. Puheella on selvä *dispositio* eli rakenne (suluissa olevat minuuttimäärät ovat yläkanttiin, koska niihin sisältyvät myös aplodit, joihin puhe keskeytyi tuon tuostakin):

1. *Eksordium* eli avaus (n. 1 minuutti): "Olen niin ylpeä Al Goresta..."

2. *Narraatio* eli johdatus puheen *teesiin* (n. 5 min). Jos puheen pääajatuksen haluaa kiteyttää, se voisi olla: "Amerikassa tarvitaan muutos, ja minä olen oikea mies toteuttamaan sen!"

3. *Argumentaatio*, jossa Clinton perustelee, miksi hän on paras mies johtamaan Amerikkaa. Argumentaatio jakautuu seuraaviin jaksoihin:

a) "Miksi minun pitäisi luottaa sinuun?" – vastaamalla tähän kysymykseen Clinton rakentaa *ethoksensa* eli uskottavuuden

(n. 6 min). Hän käyttää kolmea henkilökuva: yksinhuoltajaäiti, isoisä ja puoliso.

b) *Ethos*-jakso jatkuu yleisön kosiskelulla. Clinton varmistaa, että hän voittaa myös epäilijät puolelleen eli saa koko yleisön *benevolentian* (n. 5 min). Sen hän tekee puhumalla yllättäen kuin republikaani: hän paasaa perhearvoista ja työn arvosta, jotka ovat normaalisti republikaanien sloganeita.

c) Sitten asiaan – aivan aluksi Clinton hyökkää rajusti vastapuolta eli Bushin hallintoa vastaan (14 min). Hyökkäys on todellakin paras puolustus; kun puhuja maalaa esiin vastapuolen, hänen oma sanomansa terävöityy ja kirkastuu.

d) Seuraa Clintonin oma näky "uudesta liitosta" (19 min). Se tuodaan esiin lähes raamatullisella päätöksellä. Näin alkaa jo valmistautuminen loppunousuun.

4. *Peroraatio* eli lopetus: kuva syntyvästä lapsesta (n. 2,5 min).

Dispositio eli rakenne siis toimii. Mutta myös *elokuutio* eli tyyllinen viimeistely on tehty huolellisesti. Jokainen lause on pyöristetty kauniiksi ja tarkaksi ilmaukseksi. Toteutuu Ciceron sana mestaripuhujasta: "Kielenkäyttö on niin rikasta, että puhujan suusta ei käy ulos yhtäkään sanaa, joka ei olisi kauniisti valittu ja vakuuttava."

Edellisissä sitaateissa on ollut jo näytteitä terävistä ja iskevästä sanonnoista. Vielä pari lisää:

"Meidän ei pidä viedä maasta työpaikkoja vaan tuotteita."

"Jos siis olet väsynyt ja kyllästynyt hallitukseen joka ei luo työpaikkoja, jos olet väsynyt ja kyllästynyt verojärjestelmään joka on suunnattu sinua vastaan, jos olet väsynyt ja kyllästynyt räjähtävään velkataakkaan ja siihen, ettei tulevaisuuteemme investoida, tai jos olet, niin kuin suuri ihmisoikeuspioneer Fannie Lou Hamer sanoi, 'yksinkertaisesti lopen väsynyt ja kyllästynyt olemaan väsynyt ja kyllästynyt', niin liity meihin, tee töitä meidän kanssamme, voita kanssamme. Niin teemme maastamme sen, joksi se on tarkoitettu."

Samalla kieli on yksinkertaista ja kuvallista:

"Tarvitsemme Amerikan, jossa korkeakoulujen ovet ovat taas auki konekirjoittajien ja metallityöläisten pojille ja tytöille..."

Clinton tekee kuuntelemisesta helppoa ravitsemalla kuulijan mielikuvitusta. Ajatellaanpa lausetta: "Isäni kuoli kolarissa *sateisella tiellä* kolme kuukautta ennen syntymääni." Sanat "sateisella tiellä" ovat näennäisesti tarpeettomia, ja joku puritaaninen avustaja olisi voinut poistaa ne puheen tekstistä punakynällään. Kuitenkin juuri niihin perustuu sanonnan iskevyyttä. "Sateisella tiellä" – jokainen näkee mielikuvituksessaan auton, joka alkaa heittelehtiä sateen piiskaamalla tiellä...

Heti perään tulee toinen kuva: "Voin vieläkin nähdä äidin selvästi kolmivuotiaan lapsen silmin, kun hän itkee rautatieasemalla saatessaan minua Arkansasin junaan isoäitini kanssa..."

Tällaista puhetta on helpompi kuunnella kuin abstrakteja lauseita ja teorioita. *Elokuutio* on onnistunut.

Entä puhujan *aktio*? Kuinka Clinton esiintyy tuhatpäisen yleisön edessä? Hänen käytöksensä on itsevarmaa ja heijastaa vankkaa puhujan kokemusta. Hän käyttää vaihtelevaa elekieltä ja ilmeet seuraavat asiaa. Puhutellessaan yleisöä hän hymyilee, hiljentää ääntään ja ottaa katsekontaktin, puhuessaan vastustajistaan hänen kätensä puristuvat nyrkkiin, hän katsoo hiukan yleisöstä sivuun ja puheeseen tulee aggressiivinen poljento. Ja siteeratessaan *Raamattua* Clinton saattaa sipaista etusormillaan otsaa tai silmäkulmia, ja katse painuu nöyrästi alas...

Joka tapauksessa tilanne toimii vuorovaikutuksena hyvin. Tunnelma salissa on äärimmäisen vangitseva. Kansa keskeyttää puheen aplodeilla lähes joka virkkeen jälkeen. Tilanne muistuttaa *stand up*-näytöstä, jossa jokainen lause sisältää vitsin tai mahdollisuuden älykkääseen oivallukseen.

Amerikkalainen poliittinen puhetyyli ei ole erityisen järkiperaista. Kuulijan käteen ei jää vakuuttavia perusteluja, aukotonta logiikkaa,

jolla asian osoitettaisiin olevan juuri näin eikä noin. Pikemminkin yleisö temmataa hurmukseen, mystiseen uskoon: edessä seisoo messiaaninen pelastaja, uuden liiton luoja, pelastuksen tuoja...

Mutta juuri siihen puheen teho varmaan perustuu. On sanottu, että pisin ja vaikein tie yhteyteen kahden ihmisen välillä on väittäely totuudesta. Lyhin tie on nauru, liikutus, myytti.

Loppusanat

Kirjassaan *Sodankäynnistä* Carl von Clausewitz pohtii kysymystä, miksi sodat eivät kärjisty äärimmilleen, vaikka teoriassa niin pitäisi käydä. Muutettavat muuttaen voisi kysyä, miksi puhe ei aina kärjisty häikäilemättömäksi manipulaatioksi, vaikka puhujat haluat muokata kuulijoiden asenteita.

Löydämme vastauksen Winston Churchillin puhetaitoa käsittelevästä esseestä, tarkemmin sanoen sen yhdestä lauseesta. Churchillin tutkielma on elegantti ja kaunis esitys retorikasta. Kun lukee tämän 22 vuoden iässä tehdyn kirjoituksen, ymmärtää, miksi sama mies sai puoli vuosisataa myöhemmin Nobelin kirjallisuuden palkinnon.

Churchill sanoo: "Hyvä puhuja voi usein olla epäjohdonmukainen. Mutta koskaan hän ei ole tahallaan vilpillinen."

Tärkein puhujaa rajoittava tekijä on *vilpittömyys*.

Maailmanhistorian suuret puhujat ovat nähneet edessään huikeat vallan mahdollisuudet. Mutta samalla heidän omatuntonsa on muistuttanut, että myös kuuliija on ihminen eikä toista ihmistä sovi koskaan alistaa omien tarpeiden välikappaleeksi.

Vilpittömyys ei merkitse vain valehtelemattomuutta, vaan se on laajempi käsite. Se merkitsee sitä, että ihminen todella tarkoittaa, mitä sanoo. Se merkitsee, että ihminen todella on sillä kannalla, mitä hän tarkoittaa.

Mutta eivätkö vakuuttava puhe ja vilpitön puhe ole jo määrittelyiltään ristiriidassa? Vakuuttava puhuja sanoo, mitä päämäärä sanelee. Vilpitön puhuja sanoo, mitä hän todella tuntee ja ajattelee.

On totta, että vakuuttavaa puhetta pitävä ei voi aina sanoa, miten hän todella uskoo tai ajattelee asioiden olevan. Vakuuttavissa puheissa vain harvoin kuuluu suoraan ihmisen ääni. Vain harvoin soi puhtaana ihmisen persoonallisuus, hänen arvojensa ja moraalinsa ääni.

Mutta tämä ei ole kuitenkaan mahdotonta. Joskus, tosin hyvin harvoin, puhuja murtaa ulkoiset sidoksensa ja huutaa niiden lävitse. Näin hän tekee silloin, kun on sanottava julki totuus, joka on vaarassa tulla haudatuksi. Tai silloin, kun on puolustettava heikkoa.

Tällaiseen käytökseen, joka tosin on hyvin harvinaista, voi puhujan ajaa hänen vilpittömyytensä.

Vilpittömyys merkitsee sitä, että puhuja sallii syvimpien vakuumustensa kuulua puheessa.

Vilpittömyydestä syntyy puheeseen kauneus. Kauneus astuu esiin, kun arkiset välttämättömyydet murtuvat ja jotakin muuta näkyy niiden alta. Siksi kauneuden ilmestymisessä on aina jotain yllättävää.

Olemme aiemmin määritelleet hyvän puheen. Hyvä puhe on se, joka toteuttaa pitäjänsä päämäärän. Vielä emme ole määritelleet kaunista puhetta.

Kaunis puhe on vilpittömän hyvä puhe.

Hyvä lukija, jos kirja inspiroi Sinua, voit kirjoittaa ajatuksistasi tekijälle osoitteeseen juhana.torkki@gmail.com. Voit myös kertoa kuulemistasi hyvistä (tai huonoista) puheista.

ASIAHAKEMISTO

Lihavoidut sivunumerot viittaavat kohtaan, jossa kyseinen termi on selitetty.

affectus yleisön tunteisiin vetoaminen puheen > *lopetuksessa* 231

ajankäyttö puheessa 66–69; esimerkki 277–278 (Clinton)

aktio puhumisen viides ja viimeinen vaihe, jossa valmisteltu puhe esitetään yleisölle (> *inventio, dispositio, elokuutio, memoria*) 247–253, 279–280 (Clinton); aktion piiriin kuuluu mm. > *äänenkäyttö* ja elekieli

aloitus eli avaus, puheen ensimmäinen osa 145–147, 148–159, 246; tavoitteena on avata kanava eli tehdä kuulijoista tarkkaavaisia, kiinnostuneita ja hyväntahtoisia (> *attentus, docilis, benevolus*) 149; aloituksessa on vältettävä virhettä ja annettava yleisölle jokin > *retorinen lupaus* 155; avaus saa olla epävarma 156–157; avauksen maksimipituus on neljä lausetta 158; esimerkki 236–237 (Halme), 269–270 (Clinton)

anafora > *toisto*

analogia laaja vertauskuva, jonka yksityiskohdillakin on merkitystä 211

antiikki puheen teorian lähteenä 19–22

antiteesi vastakkainasettelu, kärjistyys; tehokas tyylikeino, joka herättää > *huomion* ja terävöittää sanomaa 212–213; esimerkki 237–238 (Halme)

apostrofi keino, jossa puhuja puhuttelee jotakin muuta yleisöä kuin kuuluisi, esimerkiksi yhtä paikkailijaa koko yleisön sijasta 138–139, 168; apostrofi herättää > *huomion*

argumentaatio puheen osa, jossa esitetään > *väitteet* ja niiden > *perustelut* 246, 277–278; > *dispositio, logos*

argumentti koostuu > *väitteestä* ja > *perustelusta* 189, 193–194; argumentin tavoitteena on taivuttaa kuulijat loogisesti puhujan kannalle; > *logos*

attentus tarkkaavainen yleisö, yksi "hyvän yleisön" kolmesta ominaisuudesta (> *docilis, benevolus*) 120, 149; yleisö tehdään tarkkaavaiseksi vangitsemalla sen > *huomio*

benevolentia eli > *hyväntahtoisuus*; > *benevolus*

benevolus hyväntahtoinen yleisö, yksi "hyvän yleisön" kolmesta ominaisuudesta (> *attentus, docilis*) 120, 149; keinoja hyväntahtoisuuden varmistamiseksi ovat > *nöyryys* ja > *huomaavaisuus*; > *hyväntahtoisuus*

copia verborum sanavarasto 207

decorum sopivuus 62; Ciceron vastine Aristoteleen käsitteelle

> *prepon*

definitio määrittely, määrittelemällä käsitteet uudelleen voi puolustautua hyökkäystä vastaan 205; > *stasis-teoria*

delectare tarkoittaa viihdyttämistä; yksi puheen kolmesta tehtävästä 139 (> *docere, movere*); tavoitteena on, että yleisö saadaan tarkkaavaiseksi, kiinnostuneeksi ja hyväntahtoiseksi (> *attentus, docilis, benevolus*); viihteen paikka on varsinkin puheen > *aloituksessa* 146–147; > *viihdyttävä puhe, huumori*

diabolinen eli hajottava puhe saa kuulijat epäilemään valitsevia

ajatuksiaan 39–41; puhuja voi hämentää kuulijoita esimerkiksi tahallisuudella > *epäselvyydellä* 102;

> *toisinajattelijat*

dispositio puheenvalmistuksen toinen vaihe, jossa puheelle annetaan toimiva rakenne (> *inventio, elokuutio, memoria, aktio*) 87, 90, 95–98, 118, 196, 246; puheen rakenteen on kunnioitettava psykologisia lakeja 143–148; esimerkki 277–278 (Clinton); > *aloitus, narraatio, argumentaatio, tiivistelmä, lopetus*

docere tarkoittaa opettamista, tiedon välittämistä; yksi puheen kolmesta tehtävästä 139 (> *delectare, movere*); vrt. > *esitelmä*

docilis opinhaluinen ja kiinnostunut yleisö, yksi "hyvän yleisön" kolmesta ominaisuudesta (> *attentus, benevolus*) 120, 149; yleisö tehdään vastaanottavaiseksi herättämällä sen > *mielenkiinto*

ekonomisuus eli taloudellisuus; puhujan ei tule käyttää > *resursseja* enempää kuin on tarpeen; ekonomisuus > *retorisen voiman* käytössä 49; sanojen käytössä 94–95; ekonomisuus merkitsee, että työtä tehdään vain siellä missä on ongelma 176, 273 (Clinton)

elokuutio puheenvalmistuksen kolmas vaihe, jossa hiotaan puheen tyyli ja kieliasu (> *inventio, dispositio, memoria, aktio*) 87, 88–90, 118, 247; elokuution hyve on > *selvyys* 94–95; kolme tyylin tasoa 206–207; esimerkkejä 99 (Heinimäki), 237–238 (Halme), 278–279 (Clinton)

enumeraatio > *tiivistelmä*